

Notes sobre la introducció de Rabindranāth Tagore a Catalunya

PEP SANZ DATZIRA

*Grup d'Estudi de la Traducció Catalana Contemporània.
Universitat Autònoma de Barcelona*

RESUM: A partir de 1913 la figura i l'obra de l'escriptor Rabindranāth Tagore començaren a difondre's a diverses literatures europees. En el context català, bona part de les primeres referències arribaren a través de les literatures francesa i espanyola. En aquest article resseguim tant els textos dedicats a Tagore com les primeres traduccions de la seva obra al català. L'estudi de la recepció i dels processos de mediació exemplifica com la incorporació d'autors estrangers es valorava sobretot com a pràctica modernitzadora, més enllà de les característiques de la literatura traduïda.

PARAULES CLAU: Rabindranāth Tagore, traducció, mediació, noucentisme, orientalisme, *La Revista, D'Ací i d'Allà*, teatre català.

ABSTRACT: In 1913 the name and the works of Rabindranāth Tagore began to circulate among several European literatures. In Catalonia many of these first references came through French and Spanish literature. This article reviews both the mentions of Tagore in Catalan publications and the first translations of his works into Catalan. The study of his reception and of the intervening mediation processes illustrates how at the time the incorporation of foreign authors was valued above all as a modernizing practice, independently of the nature of the translated literary works themselves.

KEYWORDS: Rabindranāth Tagore, translation, mediation, «Noucentisme», Orientalism, *La Revista, D'Ací i d'Allà*, Catalan theatre.

L'any 1913 l'escriptor de Bengala Rabindranāth Tagore va guanyar el premi Nobel de Literatura. Aquest esdeveniment va provocar que la seva figura i la seva obra, que comprenia diversos gèneres literaris, es comencessin a difondre en molts països i a traduir a una gran diversitat de llengües. El cas català no va ser una excepció en aquest interès generalitzat per altres literatures. D'ençà de la concessió del Nobel,

NOTA. Aquest article s'inscriu en el Grup d'Estudi de la Traducció Catalana Contemporània (GETCC) (2014, SGR 285), reconegut per l'Agència de Gestió i Ajuts Universitaris de la Generalitat de Catalunya, i en el projecte «La traducció catalana contemporània: censura y políticas editoriales, género e ideología (1939-2000)» (FFI2014-52989-C2-1-P), finançat pel Ministerio de Economía y Competitividad. Agraïcio a Montserrat Bacardí la generositat i la paciència a l'hora de llegir aquest treball.

les traduccions van proliferar. Tot i que l'obra de Tagore era escrita originàriament en bengalí, l'autor mateix va traduir-ne bona part a l'anglès. Fou a partir d'aquestes versions que l'obra de l'escriptor indi es començà a conèixer arreu.

En l'operació d'introduir un autor estranger a la cultura pròpia, a banda de la dificultat evident que pot suposar la diferència lingüística, el procés d'importació no es limita a l'acció d'un lector, o d'un traductor, capaços d'accedir als textos originals, sinó que hi intervenen una sèrie d'agents culturals sense els quals es fa difícil d'explicar com, quan i per què l'obra d'un escriptor es comença a difondre en un context literari diferent d'aquell on s'ha gestat o, en tot cas, d'aquell que l'ha acollit primer. L'estudi del procés de mediació en la incorporació d'autors estrangers en una literatura, de l'acció dels agents culturals que la menen, es concreta sovint en relacions institucionals, contactes entre publicacions literàries, interessos personals, etc. En alguns casos, aquest procés passa per una tercera cultura o una tercera llengua que apleix una funció de pont, de passarel·la, entre l'autor importat i la cultura receptora.

Les dinàmiques que s'estableixen en una literatura com la catalana pel que fa a la mediació van ser objecte, el 2011, d'un simposi a la Universitat Autònoma de Barcelona i del llibre que en va resultar, *Entre literatures: hegemonies i perifèries en els processos de mediació literària*, que conté algunes consideracions il·luminadores per al cas que ens ocupa. En la presentació, els editors situaven l'interès del llibre en el context d'alguns debats que han ocupat els estudis literaris dels últims anys, que a parer seu havien eixamplat la concepció d'aquest fenomen en els termes següents:

La literatura és un gran diàleg al llarg del temps i de l'espai, amb una xarxa complexa de relacions que creix i es modifica a partir de la trobada, de la imitació, de la confrontació i de l'assimilació. L'estudi teòric d'aquestes relacions no pot ser sinó una aposta en favor d'una visió integradora de la literatura i del seu paper en la configuració de la cultura, entesa com a expressió pròpia d'una comunitat, però també com un diàleg permanent amb la resta del món.¹

Així mateix, els editors insistien en la figura del mediador com a agent decisiu en els processos d'intercanvi entre cultures, bé pel que fa referència a l'«exportació», bé pel que fa referència a la «importació»: «El mediador literari pot ser un crític, un escriptor, un professor o un traductor, i també pot tenir una actuació col·lectiva com a creador de revistes i d'iniciatives editorials o com a promotor d'entitats o d'organismes que facilitin la difusió i la recepció literària a nivell internacional. Molt sovint, aquestes funcions són facetes d'un mateix individu.»²

1. G. GAVAGNIN; V. MARTÍNEZ-GIL, «Presentació», dins *Entre literatures: hegemonies i perifèries en els processos de mediació literària*, Lleida: Punctum, 2011, p. 7.

2. *Ibidem*.

A les pàgines que segueixen resseguirem els passos i les operacions de mediació que van tenir lloc per a la difusió de Rabindranāth Tagore durant els anys en què va donar-se a conèixer a Catalunya. Amb aquest propòsit recollim les primeres traduccions de textos tagorians i d'altres autors, rellevants per al coneixement de l'escriptor entre el públic. Aquest peregrinatge per les mostres que n'evidencien la difusió no és ni de bon tros exhaustiu, però pensem que pot ser útil com a primera aproximació al desembarcament de l'autor indi a casa nostra i com a mostra de les dinàmiques de mediació que operaven en un moment en què les estructures creades pel noucentisme gaudien de certa consolidació i en les quals l'atenció a les literatures estrangeres tenia una importància nuclear.³

Les primeres mostres (1914-1915)

El juny de 1914, Alexandre Plana, des de la seva secció a *La Vanguardia*, «Las ideas y el libro», dedicava un article a Tagore. Plana es basava en la traducció al francès de *Gitanjali*, que, després de publicar-la en bengalí, el mateix Tagore havia traduït a l'anglès amb el títol *Gitanjali (Song Offerings)*,⁴ acompanyada d'un pròleg decisiu del poeta irlandès W. B. Yeats. El responsable de la versió francesa fou André Gide, que després de donar a conèixer la traducció d'alguns poemes a la *Nouvelle Revue Française* va aplegar-los al volum *L'offrande lyrique*.⁵ Alexandre Plana, lector habitual de Gide, ressenyava la traducció francesa per introduir l'autor indi al públic català. El crític informava de la rellevància de Tagore al seu país i del reconeixement que havia obtingut per part de poetes occidentals, especialment arran del premi Nobel:

3. Pel que fa a noucentisme i traducció de literatura estrangera, vegeu J. MURGADES, «Apunt sobre noucentisme i traducció», *Els Marges*, núm. 50, juny 1994, p. 92-96, i M. ORTÍN, «Las traducciones, del noucentisme a la actualidad», dins F. LAFARGA; L. PEGENAUTE (ed.), *Historia de la traducción en España*, Salamanca: Ambos Mundos, 2004, p. 674-680.

4. R. TAGORE, *Gitanjali: Song Offerings. A Collection of Prose Translation Made by the Author from the Original Bengali. With an Introduction by W. B. Yeats*, Londres: India Society, 1912. Aquesta edició era limitada; la comercial va aparèixer a partir de 1913 i tingué un èxit extraordinari, amb més de vint reimpressions durant els primers mesos.

5. R. TAGORE, *L'Offrande Lyrique*. Traducció d'André Gide, París: Éditions de La Nouvelle Revue Française, 1913. Una part del text havia estat publicat a *La Nouvelle Revue Française*: «L'Offrande Lyrique (fragments) (Traduction d'André Gide)», núm. 60, desembre 1913, p. 833-851. La traducció de Gide a la revista anava precedida d'una citació de W. B. Yeats, extreta de la introducció del poeta a la versió anglesa *Gitanjali: Song Offerings* (1912). Encapçalava el text una nota de la redacció en què s'informava que la traducció íntegra al francès es publicaria properament a les Éditions de la Nouvelle Revue Française i que Gide en tenia reservats els drets. S'explicitava igualment que la traducció francesa era feta a partir de la versió anglesa de Tagore. Els dos escriptors es van conèixer amb motiu de l'estada de Tagore a Europa. N'hi ha un testimoni a la correspondència rebuda per André Gide, conservada a la Bibliothèque Littéraire Jacques Doucet de París, fons André Gide, doc. 818-1. Es tracta d'una carta de Tagore, datada el 27 d'abril de 1930, en què expressava la impressió que li havia causat la lectura de *La Porte étroite* (de Gide) i recordava l'última trobada amb l'escriptor.

Los primeros antecedentes del poeta los tuvo el público inglés por el prefacio que W. B. Seals [sic] puso á *Song offerings*. Se supo entonces que ningún poeta es tan famoso en Europa como Rabindranāth lo es en Oriente, desde la India occidental á Birmania y que en los países de lengua bengalí se llama á nuestro tiempo la época de Rabindranāth. A los diez y nueve años, la publicación de su primera novela le hizo célebre en la India; á los cincuenta y cuatro, su traducción del *Gitanjali* le ha dado á conocer en Europa.⁶

Així mateix, Plana s'entretenia igualment en les consideracions al voltant de Gide:

André Gide, uno de los agudos iniciadores de la actual generación literaria, publicó un estudio entusiasta sobre el poeta indio con una versión de casi la mitad de los poemas contenidos en la primera edición inglesa. Después, corrigiendo lo que en su precipitación había desviado, pudo terminar su labor con más serenidad. Dice André Gide que ningún pensamiento en nuestros días merece mayor respeto que el de Tagore, por no decir mayor elevación; y que le plugo tanto hacerse humilde en su trabajo, como humilde se había sentido el poeta para cantar ante Dios. Esta versión completa del *Gitanjali* por André Gide, *L'offrande lyrique*, publicada recientemente, (edición de *La Nouvelle Revue Française*) reviste un considerable valor literario. La sensibilidad de André Gide, de fineza latina y de avidez germánica, sintió la sugestión de un poeta de Oriente que parecía haber abierto los ojos bajo el cielo diáfano de Grecia. Rabindranāth Tagore, á pesar de su lastre de filosofía, de pedagogía (dirige una escuela en Bengala) y de técnica musical, se desprende de las influencias de raza cuando compone sus cantos de una simplicidad y pureza incomparables. Dice Gide que admira en el *Gitanjali* el que sea un libro de reducidas páginas, no obstruido por ninguna mitología; y más interesante le parece en cuanto se dirige á nosotros qué cuando se relaciona con las tradiciones de la India antigua.⁷

Tenint en compte la data de publicació de l'article (21 de juny de 1914), a les portes de l'esclat de la Primera Guerra Mundial, cal fer notar que la difusió i el coneixement d'André Gide a Catalunya no eren, ni de bon tros, tan rellevants com ho van ser en el període d'entreguerres, un cop represa la publicació de la *Nouvelle Revue Française*, que s'havia interromput durant el conflicte. Gide, doncs, començà a tenir més notorietat, sobretot a l'estranger, després de la Gran Guerra. Així i tot, la posició hegemònica que la *Nouvelle Revue Française* havia d'ocupar en el camp literari francès es va

6. A. PLANA, «L'offrande lyrique de Rabindranāth Tagore. Traducción de André Gide», *La Vanguardia*, 21-6-1914, p. 12-13.

7. *Ibidem*.

fer evident després del conflicte.⁸ Plana identificava Gide com «uno de los agudos iniciadores de la actual generación literaria», segurament pensant en el grup que s'articulava al voltant de la seva revista, fundada el 1909. Generacionalment, però, cal tenir en compte que Gide havia començat l'activitat literària al tombant de segle i que en el moment en què Plana s'hi referia, amb motiu de la traducció de Tagore, passava dels quaranta anys. En el text del crític quedava prou clar que l'entusiasme que li despertava el poeta bengalí no era gens inferior al que li provocava el seu traductor al francès, «de fineza latina y de avidez germánica»; un binomi al qual recorria més d'un comentarista de Gide i que servia per a invocar, d'una banda, el classicisme llatinitzant que s'identificava amb la tradició francesa, i de l'altra, el protestantisme de l'autor. Tant Gide com Tagore van merèixer els elogis de Plana, que valorava especialment l'esforç estilístic de la traducció i reproduïa les impressions que el francès havia expressat sobre l'escriptor de Bengala:

André Gide, con la versión que ha hecho del *Gitanjali* á través de la versión directa del propio poeta, de *Song offerings*, ha realizado un magno esfuerzo. Ha traducido algo más que el estilo, ha traducido la sensualidad del original. La prosa de *L'offrande lyrique* es de una consistencia y transparencia marmóreas. La trabazón de las frases poéticas, despejadas del ritmo regular del verso, parece resultar de un ritmo más amplio: tiene una suave ondulación, dándole una cadencia que recogerán los sensitivos, suple la regularidad del ritmo y recoge, como un eco lejano, el impulso lírico originario. La prosa de André Gide revela una labor para la cual la lentitud no es un tormento, sino una disciplina fecunda. Hemos de agradecerle nos haya transmitido, en la plenitud de su fuerza lírica, la obra de uno de los máximos poetas de nuestro tiempo.⁹

Pel que fa al coneixement de Tagore a Catalunya, possiblement l'article d'Alexandre Plana a *La Vanguardia* n'és una de les primeres mostres. Com es cuidava d'assenyalar, la projecció europea –més enllà d'Anglaterra– que va suposar-li la concessió del Nobel fou un fet determinant. Així mateix, la traducció al francès que publicà Gide de seguida que li fou concedit el guardó va contribuir sens dubte a aquesta difusió arreu d'Europa. A Catalunya, a partir de 1914 trobem algunes mostres prou eloqüents de l'interès que despertà l'escriptor, i que es concretaren tant en textos que en presentaven la personalitat com en traduccions. A partir de la tardor de 1915 en trobem altres exemples, que abans de disposar de l'edició d'un volum van fer-se evidents des de les pàgines d'algunes publicacions. Els textos apareixien

8. M. KOFFEMAN, *Entre classicisme et modernité. La Nouvelle Revue Française dans le champ littéraire de la Belle Époque*, Amsterdam - Nova York: Rodopi, 2003.

9. «*L'offrande lyrique*».

en revistes força diferents, i els responsables eren, també, de perfils diversos, fet que fa pensar en l'atenció, en certa manera transversal, que despertà l'escriptor indi. Tot seguit ens fixarem en els articles i els fragments traduïts, apareguts en tres capçaleres de manera pràcticament simultània entre els mesos de setembre i novembre de 1915: *Themis*, revista de Vilanova i la Geltrú, *Germanor*, de Sant Andreu de Palomar, i *Quaderns d'Estudi*, editada pel Consell de Pedagogia de la Mancomunitat.

En el primer cas, es tracta d'una revista publicada entre 1915 i 1916, dirigida pel vilanoví Rafael Sala i en la qual es donaren a conèixer textos i il·lustracions de diversos autors relacionats amb el noucentisme. Destacà igualment per la introducció del futurisme italià, especialment d'Alberto Viviani. A *Themis* aparegueren dues traduccions de Tagore: la primera, els poemes «La flor de Champaca», «La escuela de las flores», «Mimos», «El principio» i l'última estrofa d'«El manantial», traduïts al castellà. El primer volum de Tagore en aquesta llengua, *La luna nueva. Poemas de niños*, es va publicar el mateix 1915 i, tot i que la traductora signava només amb les inicials Z. C. A., en quedava clara la identitat: Zenobia Camprubí Aymar. Aquesta edició anava precedida d'un poema de qui, a partir de 1916, va esdevenir el marit de la traductora, el poeta Juan Ramón Jiménez.¹⁰ Des d'aquest primer volum, el tàndem format pel matrimoni va col·laborar en l'edició de noves traduccions de l'escriptor: Zenobia Camprubí com a responsable de les versions al castellà i l'escriptor andalús com a autor dels paratextos (sovint en forma de poema) que les acompanyaven.¹¹

L'explicació de Francesc Gumà, el redactor de la revista *Themis* que s'encarregava de presentar alguns aspectes dels poemes, era prou clara: «Com que ço que escric no té altre objecte que'l de popularitzar l'obra de Rabindranāth Tagore i no fer-ne crítica ni estudi, vaig a posar seguidament unes belles mostres dels poemes, ja que estic segur de que serà el més bon camí per a fer venir ganes al lector de conèixer

10. R. TAGORE, *La luna nueva. Poemas de niños. Traducción de Z. C. A. con un poema de Juan Ramón Jiménez*, Madrid: Imprenta Clásica Española, 1915. La traducció espanyola partia, com s'indica al volum, de la versió anglesa de Tagore, que en aquest cas correspon a *The Crescent Moon: Child Poems*, publicada el 1913. Als volums d'aquesta primera traducció, s'hi indicava la preparació de tres títols més de Tagore. Per a l'estudi de la recepció de l'escriptor a Espanya, vegeu, entre d'altres: A. COLETES BLANCO, «Un apunte sobre la fortuna de Tagore en España», *Archivum: Revista de la Facultad de Filología*, núm. 48-49, 1998-1999, p. 147-180, i G. RODRÍGUEZ, «Of Love, Loss and Love Lost: The (uncompleted) Reception of Rabindranāth Tagore in Spain», *Politeja*, núm. 40, 2016, p. 225-235. Per a una discussió teòrica sobre el debat actual al voltant de la World Literature basada en Tagore: M. N. CHAKRABORTY, «Rabindranāth Tagore and «world literature»», dins B. NELSON; B. MAHER (ed.), *Perspectives on Literature and Translation: Creation, Circulation, Reception*. Londres: Routledge, 2013, p. 117-133.

11. Vegeu-ne un estudi a S. PRASAD GANGULY, «Los colofones líricos de Juan Ramón Jiménez a las obras de Tagore: una aproximación a la recepción y repercusión transcultural», dins A. VILANOVA (coord.), *Actas del X Congreso de la Asociación Internacional de Hispanistas*, vol. 2, Barcelona: PPU, 1992, p. 1781-1790.

amb més extensió al més gran poeta de Bengala».¹² Gumà destacava sobretot l'evocació del món infantil en els textos de Tagore.

L'atenció a l'escriptor indi es repetia de seguida a la revista vilanovina, al número 8, de final d'octubre de 1915. En aquesta ocasió es publicava la primera part d'«El Kabulá», un conte de Tagore en traducció catalana.¹³ Amb la informació de què disposem, sembla que aquesta és la primera traducció de l'escriptor al català. Tant la font de la qual prové el text que serveix per a la traducció com la llengua de mediació resulten prou sorprenents. Com hem vist, el 1914 Alexandre Plana es feia ressò de la traducció d'André Gide al francès. La versió espanyola de Zenobia Camprubí també havia obtingut un ressò prou notable, en part gràcies a la notorietat del prologuista, Juan Ramón Jiménez. La traducció catalana a *Themis*, però, provenia de l'edició d'un almanac que s'havia fet a Moscou, *Oriente Almanako*, editat per la revista *La Onda de Esperanto*. Acompanyant la traducció hi constaven aquestes referències i la informació sobre el primer traductor: «Traduït de l'indi, amb permís de l'autor, per Irach Jehangir Sorabji»,¹⁴ i del segon: «Versió de l'esperanto al català, per Josep Grau Casas». La revista esperantista de la qual provenia la traducció catalana es va publicar a Moscou entre febrer de 1909 i maig de 1917, i devia ser una lectura habitual per a l'enginyer Josep Grau Casas, dedicat, juntament amb el seu germà Jaume, a l'estudi i la difusió d'aquesta llengua, a la qual va traduir alguns autors catalans. Entre altres tasques, va ser redactor de *Kataluna Esperantisto*.

De fet, el mèrit de la paternitat de la primera traducció catalana de Tagore era reivindicat pels redactors de *Themis* en una nota no exempta d'humor que incloïen al número següent del conte «El Kabulá»:

AL «THEMIS» LO QUE ÉS DEL «THEMIS».—No estant segurs de que el bell raconte «El Kabulá», aparegut en nostres dos darrers números, fòs la primera versió al català feta de les obres de Robindra Nath Tagore, l'eminent poeta indi, ens abstinguèrem prudentment de fer-ho constar. Mes, al veure en el número d'Octubre —aparegut el 10 de Novembre— del periòdic *Germanor* de Sant Andreu (Barcelona) una curta traducció anònima de l'esmentat poeta, en la que s'hi fa constar que ella és la primera versió catalana de Tagore, THEMIS ha de fer present que l'honor d'aital primera publicació correspon a la nostra revista, que començà en són número del 20 d'Octubre l'inserció de «El Kabulá». *Redde Caesari quae sunt Caesaris...*¹⁵

12. F. G., «De la lectura de Rabindranāth Tagore. *La luna nueva*», *Themis*, núm. 6, 20-9-1915, p. 10-11. El número anterior de la revista incloïa una nota breu per informar de la publicació recent de *La luna nueva* i anunciava l'article de Francesc Gumà al proper número: «Una traducció castellana de Rabindranāth Tagore», *Themis*, núm. 5, 5-9-1915, p. 12.

13. «El Kabulá (De Robindra Nath Tagore)», *Themis*, núm. 8, 20-10-1915, p. 2-3.

14. «El Kabulá (De Robindra Nath Tagore) (Acabament)», *Themis*, núm. 9, 5-11-1915, p. 9-11.

15. «AL «THEMIS» LO QUE ÉS DEL «THEMIS»», *Themis*, núm. 10, 20-11-1915, p. 12.

Així doncs, de manera gairebé simultània va aparèixer una altra traducció catalana de Tagore a *Germanor*, «Portaveu de la Joventut el Cor del Poble de l'Avenç Nacionalista Republicà», fundat a Sant Andreu el 1905 i que, entre 1914 i 1916, edità el periòdic en què col·laboraren, entre altres, Ignasi Iglésias. En el número 15 del mes d'octubre es donaven a conèixer els poemes «Mala fama» i «Joguines»,¹⁶ inclosos a *The Crescent Moon: Child Poems*. La traducció a l'espanyol, *La luna nueva. Poemas para niños*, de Zenobia Camprubí, havia vist la llum, segons consta al colofó de la primera edició, el 31 de juliol de 1915. Acarant la versió a l'espanyol amb la catalana, resulta evident que el traductor anònim dels poemes a *Germanor* partia de les traduccions de Zenobia Camprubí.¹⁷

La tercera plataforma que difongué textos de Tagore durant el 1915 foren els *Quaderns d'Estudi*, editats entre l'octubre de 1915 i el març de 1924 pel Consell de Pedagogia de la Diputació de Barcelona, el primer director del qual fou Eugeni d'Ors. Es tracta d'una publicació ben diferent de les revistes *Themis* i *Germanor*, la primera d'àmbit local i la segona de caràcter amateur, ja que era el butlletí d'una entitat política. A *Quaderns d'Estudi* aparegué, d'una banda, la ressenya de la primera traducció espanyola de Tagore i, de l'altra, un article i una mostra de traducció al català d'alguns fragments. En el primer cas, l'autor, en principi anònim, publicà una recensió de *La luna nueva. Poemas de niños* a la secció «Llibres». Els comentaris del ressenyador sobre aquesta traducció i sobre el coneixement de Tagore a Occident eren del tot aclaridors pel que fa a la difusió de l'escriptor i a la responsabilitat que hi tingué André Gide, tal com Alexandre Plana s'havia encarregat d'assenyalar uns quants mesos abans des de la seva secció de *La Vanguardia*:

En el públic occidental la gran celebritat de Rabindranāth Tagore data del moment en què li fou adjudicat el premi Nobel, no sense sorpresa, àdhuc entre els medis més cultivats. Només el públic anglès havia començat de familiarisar-se amb el poeta. Ell havia fet alguna estada a Londres, cridant-hi l'atenció la seva simpàtica prestatja i noble habillament antic. Ell mateix, altrament, havia vertit del bengalí al anglès els seus propis poemes, i donat una acurada edició dels mateixos.

Aquesta edició ha estat la base de les versions a altres llengües europees. A Espanya la més coneguda d'aquelles és la d'André Gide, fidel sens dubte, però aon tal volta algunes de les més subtils sentors de l'orientalisme s'hi han pogut

16. R. TAGORE, «Mala fama», *Germanor*, núm. 15, octubre 1915, p. 132.

17. Només a tall d'exemple, el poema «Mala fama» fa en català: «No ploris, fill meu. ¡Què dolents deuen / ésser els que t'han renyat sense raó! ¿T'han / dit putiner perquè, escrivint, t'has tacat de tinta els dits i la cara?...». I en la traducció espanyola: «No llores tú, hijo mío. ¡Qué malos deben ser / esos que te han reñido sin razón! ¡Te / han llamado sucio porque, al escribir, te manchaste de tinta los dedos y la cara?».

esvair. André Gide és un protestant de raça. També ho era Herder. Però fixeu-vos *quin* Orient tria Herder, *quin* Orient comprèn. Además Herder aconseguia temps de *Aufklärung*. Els temps de Gide són molt distints. En general pot dir-se que hi ha, entre orientalisme i protestantisme, i entre totes les formes de sensibilitat respectivament corresponents, tanta d'atracció sorda com d'impossibilitat definitiva de lligar.¹⁸

Així mateix, les observacions del ressenyador flirtejaven amb la identificació de la traductora a l'espanyol, tot seguint les insinuacions que es deduïen de les inicials amb què signava, i comparava el resultat del text amb la versió francesa de Gide, tot servint-se d'unes imatges zoològiques, com a mínim sorprenents:

El traductor al castellà dels poemes compresos sota el títol genèric de «La Lluna nova», signa amb les inicials Z. C. A. No creiem esser massa indiscrets si descobrim aquí que es tracta d'una senyoreta i d'una senyoreta catalana per son naixement. Aquestes dues condicions personals tindran que veure amb la tasca que ha fet? La versió de Z. C. A. no totalment *vertebrada* sempre, és sempre *perfumada*. Gide semblava més precís, però també més eixut. La prosa d'aquest tenia més retirança al cavall nu. La de la traductora castellana ens portaria millor la imatge d'un petit elefant, tendre i obès.¹⁹

Segurament arran d'aquestes observacions, l'opinió que la ressenya va merèixer a Zenobia Camprubí fou desastrosa. Segons estudia Soledad González, l'autor de la ressenya era Eugeni d'Ors, aleshores molt admirat i força amic de Juan Ramón Jiménez:

Sin embargo, cuando Zenobia conoce al catalán [D'Ors], éste acaba de publicar una reseña sobre su primera traducción de Tagore, *La luna nueva*, que a la joven y a su círculo de amigas les parece literalmente «asquerosa», y del mismo modo le repugna el aspecto y la forma de hablar del tan amigo de Juan Ramón, y así se lo hace saber en cartas que permanecen aún inéditas.²⁰

La simpatia mútua entre altres escriptors catalans i el poeta andalús contrasta amb la relació més aviat poc cordial entre d'Ors i la traductora. Si bé no podem dir que

18. «LA LUNA NUEVA. Poemas para niños, per RABINDRANĀTH TAGORE», *Quaderns d'Estudi*, núm. 1, octubre 1915, p. 65-67.

19. *Ibidem*.

20. S. GONZÁLEZ RÓDENAS, «Juan Ramón Jiménez y los poetas catalanes», dins M. M. GIBERT; A. HURTADO DÍAZ; J. FRANCISCO RUIZ CASANOVA (ed.), *Literatura comparada catalana i espanyola al segle XX: gèneres, lectures i traduccions (1898-1951)*, Lleida: Punctum, 2007, p. 76.

aquesta amistat fos determinant pel que fa a la difusió de Tagore en les llengües respectives, és interessant posar en relleu que es travà en els mateixos moments en què els uns i els altres s'interessaven per l'autor indi. Dos d'aquests escriptors foren Josep M. López-Picó i Alexandre Plana, que signava el segon article dedicat a Tagore que va aparèixer a *Quaderns d'Estudi*. A la seva obra crítica apareixen, com recull González,²¹ nombroses i elogioses crítiques a Juan Ramón, i també la ressenya de *La luna nueva* traduïda per Zenobia Camprubí, tal com hem vist més amunt.²² Al seu torn, l'escriptor andalús s'interessava pels poetes catalans i, de fet, sembla que havia demanat a Plana un exemplar de la seva *Antologia dels poetes catalans moderns* (1914).

El text d'Alexandre Plana que presentava Tagore als *Quaderns d'Estudi* s'acompanyava de la traducció parcial (dues pàgines) del *Gitanjali*, de Carles Riba, que en aquell moment hi col·laborava com a redactor. Plana informava sobre el coneixement de Tagore a Europa, citava els tres llibres en versió anglesa que havia publicat²³ i en valorava l'obra a partir d'una consideració que trobarem en altres textos dedicats a l'escriptor, i que consistia a assenyalar, per dir-ho així, «l'absència d'orientalisme»:

El premi Nobel, de Literatura, li era donat l'any 1913, i el nom que uns quants coneixien per la traducció que el poeta mateix havia fet a l'anglès del seu llibre *Gitanjali*, esdevenia familiar a tots els amics de les lletres. La versió francesa del seu llibre per André Gide –*L'offrande lyrique*– el féu conèixer a les terres llatines. Se féu una gran curiositat per conèixer la vida del poeta indi. [...]

El seu sentit religiós se'ns fa comprensible; arriba més enllà de les diferències teològiques. Si hagués nascut a l'Occident el seu cant fóra el mateix. Cap dels elements accidentals, cap tradició limitada, cap anècdota es troba en els seus poemes, i si a vegades una vaga al·lusió s'és feta sembla talment que no la repararem, perquè la sensació total és prou forta per esvanir-la.²⁴

La Revista, D'Ací i d'Allà i Tagore a l'escena catalana

Abans de comentar les primeres traduccions en volum, posarem en relleu la presència de textos en algunes de les publicacions més significatives durant la segona meitat de la dècada de 1910 i als anys vint. El 1917, *La Revista*, dirigida per Josep M. López-Picó, i en la qual participaven tant Alexandre Plana com Carles Riba, oferí als

21. *Ibidem*.

22. A. PLANA, «Rabindranāth Tagore, *La luna nueva* (poema de niños), traducció de Z. C. A.».

23. «Els poemes de Rabindranāth Tagore són coneguts per les traduccions en prosa anglesa que ell mateix ha escrit: *Song Offerings (Gitanjali)*; *The Crescent Moon* i *The Gardener*.» A. PLANA, «Rabindranāth Tagore», *Quaderns d'Estudi*, núm. 2, novembre 1915, p. 11.

24. *Ibidem*.

lectors noves mostres de la lírica del poeta de Bengala. Es tracta, en primer lloc, del poema «Vocació», adaptat o, segons precisava la menció, interpretat per Clementina Arderiu,²⁵ al qual s'afegiren «Dia de pluja» i «En les platges», traduïts per Miquel Forteza al número d'agost, també el 1917.²⁶ En el cas d'Arderiu, «Vocació», juntament amb «Barques de paper», «El mariner» i «L'heroi», formaren part, sota l'epígraf «Interpretacions de Rabindranāth Tagore», de *L'alta llibertat*, el segon llibre de l'escriptora, que veié la llum el 1920 a l'Editorial Catalana. Així mateix, no és sobrer d'assenyalar que en aquest mateix número de *La Revista*, de fet just abans de la versió d'Arderiu, Alexandre Plana traduïa un fragment d'André Gide, de la peça teatral *Bethsabé*.²⁷

Encara pel que fa a *La Revista*, poc després de les versions d'Arderiu i Forteza, Josep M. López-Picó es feia ressò de l'èxit de Tagore i de les fites que representaven, en les literatures respectives, les traduccions d'André Gide i de Zenobia Camprubí, a la qual havia conegut personalment amb motiu de la visita que féu a Barcelona el 1915. A l'Institut d'Estudis Catalans la traductora saludà també Eugeni d'Ors i altres personalitats:²⁸

La popularitat del premi Nobel i la immediata vulgarització dels seus llibres per l'estudi que en feia Yeats, el poeta irlandès, amb motiu de la versió anglesa de *L'ofrena lírica*; les traduccions d'André Gide en la *Nouvelle Revue Française*; les interpretacions castellanes de la senyora Cenobia Camprubí i les edicions econòmiques de la casa italiana G. Carabba, no lleven, amb l'esclat de la divulgació, cap de les qualitats exemplars del poeta bengalí que fa de la possessió Divina la seva activitat i el seu repòs. [...]

La vibració religiosa, l'entonació reposada i joiosa del poeta és pròxima a tot-hom com ho és sempre tota poesia.

Deixeu per als literats coloristes i als viatgers mediocres el prestigi oriental de ço que és inconegut.

A Rabindranāth Tagore com a tots els grans poetes li és substància lírica l'eternitat. I l'esgarripança de ço que és etern es comunica dels seus versos a nosaltres.

Lloen els crítics i comentaristes el misticisme de Tagore i la flama de la inspiració divina que ha resolt en amorós lirisme tota la seva metafísica.– El pas d'una doctrina intel·lectual a una exaltació pantejant. [...]

25. R. TAGORE, «Lírica oriental. Vocació», *La Revista*, núm. 41, juny 1917, p. 211. En aquest cas, els versos de Tagore no s'acompanyaven de cap nota ni presentació de l'autor.

26. R. TAGORE, «Lírica oriental. Dia de pluja», trad. Miquel Forteza, *La Revista*, núm. 45, agost 1917, p. 286-287.

27. A. GIDE, «Bethsabé», trad. Alexandre Plana, *La Revista*, núm. 41, juny 1917, p. 208-210.

28. S. GONZÁLEZ RÓDENAS, «Juan Ramón Jiménez y los poetas catalanes», p. 76.

Aquesta puresa s'és resolta tècnicament en una gran economia verbal que contradia els valors enteses de la Índia enorme i monstruosa i *fa que els poemes*, (són paraules d'André Gide), *guanyin en qualitat ço que perden en extensió*.²⁹

L'aproximació de López-Picó fa prou evident, d'una banda, els passos que va seguir l'obra de Tagore pel que fa a la divulgació a Europa, remarcats per altres comentaristes, i, de l'altra, insisteix, com també feien altres contemporanis, a distanciar l'interès per aquest poeta de qualsevol vel·leïtat orientalista, més motivada per l'encís de l'exòtic que per un interès «real» cap a una obra literària.³⁰ En aquesta justificació, és clar, la responsabilitat de W. B. Yeats com a prologuista de la primera versió anglesa, autotraduïda per Tagore, i d'André Gide com a traductor i divulgador de la pionera versió francesa, conformaven una presentació immillorable per a l'escriptor indi.

La revista *D'Ací i D'Allà*, que sobresortí a la dècada dels anys vint per la introducció d'autors estrangers a la literatura catalana,³¹ tingué un paper notable en la difusió de Tagore. La plataforma dirigida per Carles Soldevila va publicar tres textos de l'escriptor, entre els quals hi comptem la primera traducció de Maria de Quadras, que més endavant n'esdevingué la traductora per excel·lència. Es tracta, en primer lloc, d'una tria de fragments de *Fruit-Gathering* (1916), traduïts per Josep Roure i Torrent.³² La traducció espanyola de Zenobia Camprubí havia aparegut el 1918. En segon lloc, Maria de Quadras signava, a vint-i-un anys, el primer poema d'*El jardiner*,³³ que més endavant donà lloc al volum complet a la Biblioteca Literària de la Llibreria Catalònia. Pel que fa a la dedicació de la traductora a Tagore, sembla que Zenobia Camprubí havia insinuat que Maria de Quadras havia utilitzat les seves versions a l'espanyol, i no les versions angleses, per a traslladar els poemes al català.³⁴ Finalment, *D'Ací i D'Allà*, el 1925, donà a conèixer el conte «Una vegada era un rei...», que signava el traductor David Jordí i acompanyaven dues il·lustracions de Lola Anglada.³⁵ Segons indica

29. J. M. LÓPEZ-PICÓ, «Poetes», *La Revista*, núm. 49, octubre 1917, p. 353-357. En el mateix article presentava diversos autors. A més de Tagore, dedicava aquestes pàgines a Gabriele D'Annunzio, Eugenio de Castro, Paul Claudel, Richard Dehmel, Francis Jammes i Rudyard Kipling. També des de *La Revista* es recollia una nota publicada a *La Revue* sobre la traducció francesa de Gide. Fou a la secció «Les revistes», que signava J. V. FOIX, *La Revista*, núm. 61, abril 1918, p. 115.

30. Per a una aproximació a l'orientalisme, vegeu M. VALLVERDÚ I BORRÀS, «Visions de l'Orient a la Catalunya d'entreguerres (1918-1938)», *Revista de Catalunya*, núm. 136, gener 1999, p. 21-52.

31. Vegeu M. BACARDÍ, «Carles Soldevila, socialitzador de la literatura», *Quaderns. Revista de Traducció*, núm. 8, 2002, p. 51-66.

32. R. TAGORE, «De La Collita», *D'Ací i d'Allà*, núm. 52, abril 1922, p. 248-250.

33. R. TAGORE, «El jardiner», *D'Ací i d'Allà*, núm. 80, agost 1924, p. 57.

34. «Zenobia especula alguna vez con la posibilidad de que su principal traductora, Maria de Quadras, partiera de sus versiones al castellano, y no de las de Tagore al inglés, en textos como *El jardiner*». S. GONZÁLEZ RÓDENAS, «Juan Ramón Jiménez y los poetas catalanes», p. 78.

35. R. TAGORE, «Una vegada era un rei...», *D'Ací i d'Allà*, núm. 90, juny 1925, p. 178-179.

Albert Manent,³⁶ David Jordi era un pseudònim que Josep M. López-Picó emprava a *La Revista*, des de les pàgines de la qual, com hem vist, dedicà un comentari a Tagore. Cal recordar que López-Picó havia traduït altres mostres de literatures d'Orient, com ara versions de *Les mil i una nits*, possiblement encarregades per Josep Carner.³⁷

Pel que fa a la presència de Tagore al teatre, els redactors de *D'Ací i d'Allà* donaven notícia, el 1926, de la primera posada en escena d'una obra de l'autor, que anà a càrrec del Teatre dels Poetes.³⁸ Josep Massó i Ventós, director de l'entitat, fou també el director del muntatge, que en la setena sessió de la companyia presentà les obres *La Mala Maia*, «poema indià anònim», segons indicaven els redactors, i *El carter del rei*, de Tagore, el «cèlebre poeta de les barbes apostòliques».³⁹ Signava la traducció Lluís Góngora i, per bé que aquesta versió no fou publicada, se'n conserva el manuscrit a la Biblioteca de Catalunya⁴⁰ (d'una cinquantena de pàgines, relligat, prové de la col·lecció teatral de Jaume Rull i Jové). L'encapçala una dedicatòria adreçada «A Fresia Coscolla; / Verdor i frescor d'intel·ligència nova i d'impetuositat emocional. El Traductor». La petita nota que publicava *D'Ací i d'Allà* sobre la representació de les dues obres del Teatre dels Poetes anava acompanyada de dues fotografies, que ocupaven gairebé tota la pàgina. La primera correspon a la representació de *La Mala Maia*, i el peu d'imatge identifica les actrius Roser i Encarnació Coscolla i l'actor Joan Cristòfol dalt de l'escenari; la segona imatge correspon al primer acte d'*El carter del rei* i hi apareix, segons el peu de foto, Frèsia Coscolla en el paper d'Amal, el protagonista de la peça. Així doncs, sabem que la traducció signada per Lluís Góngora va fer-se per al muntatge de la companyia de Massó i Ventós,⁴¹ i que va partir de la versió a l'espanyol que Zenobia Camprubí havia publicat el 1917.⁴² La traducció catalana incorporava com a pròleg el poema «Cançó a Amal mort», de Juan Ramón Jiménez,

36. A. MANENT; J. POCA, *Diccionari de pseudònims usats a Catalunya i a l'emigració*, Lleida: Pagès, 2013, p. 105.

37. J. M. LÓPEZ-PICÓ, *L'Infantament meravellós de Schahrazada: interpretacions dels poemes de Les Mil i una nits*, Barcelona: La Revista, 1916, *De les mil i una nits*, Barcelona: Editorial Catalana, 1920 i *Farizada, la del somriure de rosa*, Barcelona: Llibreria Catalònia, [1934?].

38. «La setena sessió del Teatre dels poetes», *D'Ací i d'Allà*, núm. 102, juny 1926, p. 38.

39. *Ibidem*.

40. R. TAGORE, *El carter del rei* [Manuscrit]. Traducció de Lluís Góngora. Biblioteca de Catalunya, ms. 5642. A la informació bibliogràfica del catàleg s'indica com a possible data el 1937, però tenint en compte la informació relativa a la posada en escena que en feu el juny de 1926 el Teatre dels Poetes deduïm que la traducció es devia fer expressament per a aquesta representació.

41. Pel que fa al traductor, Lluís Góngora, podria correspondre al periodista d'*El Día Gráfico*, que signava habitualment Luis Góngora. Agraïixo a Francesc Foguet aquesta observació, així com algunes referències bibliogràfiques sobre el Teatre dels Poetes. Aquesta entitat va dur a escena obres de diversos autors estrangers. Vegeu E. GALLÉN, «El teatre», dins M. DE RIQUER, *Història de la literatura catalana*, vol. 9, Barcelona: Ariel, 1987, p. 419 i «Notes per a un estudi de la Companyia Belluguet (1921-1936)», *Els Marges*, núm. 16, maig 1979, p. 110-111, núm. 36 bis.

42. R. TAGORE, *El carter del rei (poema dramàtic)*. Traducció de Zenobia Camprubí de Jiménez; con un poema de Juan Ramón Jiménez, Madrid: A. de Ángel Alcoy, 1917.

que encapçalava igualment la versió de Camprubí. Així mateix, la lectura en paral·lel d'ambdues versions dóna prou indicis per a corroborar la hipòtesi que la catalana, que conté força irregularitats ortogràfiques i gramaticals que conviden a sospitar de l'amateurisme del traductor, partia de la versió espanyola.

Els primers llibres

El primer volum de Tagore en català va veure la llum el 1918 i era una petita mostra del *Gitanjali* i d'*El jardiner*. Va aparèixer de la mà de Josep M. Batista i Roca, que era també l'autor del pròleg que l'acompanyava.⁴³ El traductor posava l'accent en l'excepcionalitat de la figura de Tagore i en destacava sobretot l'aspecte místic, tot comparant-lo amb el de Ramon Llull, que «ab l'inquietut propia de sa raça té un misticisme expansiu, de caràcter social, vol portar tot el mon a Deu y es desespera al no lograr-ho». En canvi, Tagore, «fill d'una raça contempladora, consagrada com a model de misticisme estàtich y de panteisme, s'abstreu de totes les coses que l'envolten y canta tot sol beatíficament a Deu».⁴⁴ La interpretació de Batista i Roca sobre l'èxit del pensament de Tagore és tan suggestiva com esbiaixada:

Per aquesta causa es qu'un poeta tan espiritualista com En Rabindranāth Tagore no podia apareixer sino a les acaballes d'una època de materialisme, y per això es arribat are precedit d'herauts del regne de l'Esperit al decrepít imperi de la Materia, envoltat d'un seguici de cortisans per proclamar el nou adveniment del regnat de l'Esperit.⁴⁵

El prologuista associava aquest «regnat de l'Esperit» imminent a un reguitzell bigarrat d'autors, de Gabriele D'Annunzio a Rudyard Kipling i de Paul Claudel a Henri Bergson, representants «de la revivència espiritual de què parlava».⁴⁶ Finalment, per cloure el pròleg, reproduïa l'«Oda a Francisco de Salinas» de Fray Luis de León, un místic com Tagore.

43. R. TAGORE, *Rabindranāth Tagore, poeta bengalí. Prefaci y versions per Joseph Ma. Batista y Roca*, Barcelona: Impremta de la Casa de la Caritat, 1918. El pròleg a aquesta traducció es va publicar a l'anuari *Estudis Universitaris Catalans* corresponent a l'any 1911. Tot i així, tal com els redactors explicaven a la introducció del volum, a causa de diversos problemes logístics, l'edició dels anuaris anava notablement endarrerida, però conservaren la distribució dels anys que els faltaven en la col·lecció, encara que fossin impresos amb posterioritat al que figura al peu d'impremta. Només així s'entén que a l'anuari de 1911, en què s'inclou el text que ens ocupa, datat el 3 de gener de 1917, s'esmenti la concessió del premi Nobel a Tagore el 1913.

44. *Ibidem*.

45. *Ibidem*.

46. *Ibidem*.

La publicació del segon llibre es féu esperar pràcticament una dècada. Com avançàvem més amunt, la traductora de l'escriptor al català per excel·lència és Maria de Quadras, que el 1927 va completar la versió d'*El jardiner*, del qual n'havia donat una mostra a *D'Ací i D'Allà* el 1924. Comparat amb el volum de Batista i Roca, el llibre publicat per l'Editorial Catalana dins la seva Biblioteca Literària era una edició molt més acurada. A la coberta, sota el títol de l'obra, s'hi indicava que era una «traducció de la versió anglesa de l'autor per Maria de Quadras». El nom de la traductora, no és sobrer d'assenyalar-ho, era en un cos de lletra més gran que el de l'autor; un detall gràfic que demostra el capital simbòlic que es posava en circulació per mitjà de la identitat del traductor. Altres versions de Maria de Quadras van aparèixer als Quaderns Literaris de la Rosa dels Vents. L'editorial de Josep Janés, activa entre 1934 i 1938, reedità, el 1937, *El jardiner*, i el 1938, *Ocells perduts*. Janés hi publicà, a més, *La Lluna nova*, en traducció d'A. Valls i Valls, i hi reedità la traducció del *Gitanjali*, que comentarem tot seguit. Aquest corpus d'obres, que després d'un interès evident per part de l'editor, mereixeria un estudi més aprofundit, que queda fora del propòsit i de l'abast cronològic d'aquest article.

Després de la traducció que n'havia fet Batista i Roca el 1918, el *Gitanjali*, primera obra de Tagore versionada a l'anglès, fou novament traduïda al català per Josep Carner-Ribalta i Ventura Gassol.⁴⁷ El 1925 Carner-Ribalta donà a conèixer «Rabindranāth Tagore. La seva vida i la seva obra»,⁴⁸ un extens article que més endavant incorporà com a estudi introductori al volum traduït amb Gassol i publicat, com *El jardiner* de Quadras, a la Biblioteca Literària de l'Editorial Catalana el 1928. En la nota que presenta el text (i que precedeix l'estudi) els autors dataven la traducció a París el març de 1927. L'aproximació de Carner-Ribalta a la figura de Tagore contrastava de manera evident amb la de Batista i Roca. El balaguera explicava la raó per la qual s'havia acusat l'escriptor «de místic i d'afectat pel sentiment» i s'havia «fet d'ell massa d'hora un judici general i definitiu»:⁴⁹

Per ço com GITANJALI fou un èxit com mereixia, llibre després llibre foren arrebatats de les mans del poeta, sense ordre ni concert. Al costat de la darrera producció, verament impressionant, del GITANJALI, versos flacs de la seva juvenesa foren publicats i propagats, causant, naturalment, un efecte fatal.

L'adaptació dels llibres que segueixen a GITANJALI fou feta de la manera més insòlita. Els volums eren formats de material triat a la babalà, pres d'ací i d'allà,

47. Signaren plegats altres traduccions: de Maksim Gor'kij, *Lenín i El pagès rus* (1928), editats en un sol volum; els dos reculls de *Llegendes de Nadal* de G. Lenotre (1929), i *L'Home i la bèstia: melodrama en tres actes. Inspirat en la novel·la anglesa «El Doctor Jeckill i Mister Hyde» de R. L. Stevenson* (1934).

48. J. CARNER-RIBALTA, «Rabindranāth Tagore. La seva vida i la seva obra», *Revista de Catalunya*, núm. 10, abril 1925, p. 359-371.

49. *Ibidem*, p. 27.

del que semblava a bell ull més bé, i dut a la impremta amb mires absolutament mercantilistes. Els llibres de Tagore apareixen sense cap paraula explicativa ni nota aclaratòria que omplís la llacuna immensa, existent entre les coses de l'Orient i el nostre món occidental.

Aquesta gran equivocació, ultra adaptar a l'anglès llibres i més llibres de Tagore sense cap ordre cronològic ni classificació de matèries, ultra produir confusions deplorables que representen la malversació de tota una obra, ha compromès greument la fama del poeta.⁵⁰

Tenint en compte els coneixements sobre l'escriptor que demostrava en aquest estudi i la diversitat de fonts que utilitzava, és prou significatiu que Carner-Ribalta escollís una frase de Gide per posar-hi el punt i final. Quedava clar que l'autor francès no havia participat d'aquesta difusió incontrolada i desvirtuadora de les obres de Tagore, que el traductor retreia sobretot a l'àmbit anglès:

André Gide, al pròleg de sa versió francesa del *Gitanjali*, l'estima com es mereix. I ja que de passada fa ell una apreciació d'aquesta obra de Tagore, abans de posar punt final, transcriurem el que aquest il·lustre francès diu després de posar de relleu *l'émotion et l'art exquis* que presideix aquesta obra. Diu Gide: «*Je ne crois pas connaître, dans aucune littérature, accent plus solennel et plus beau.*»⁵¹

Josep Carner-Ribalta tornà a enfrontar-se a una obra de Tagore el 1933: la peça teatral *El carter del rei*, que hem vist que havia dut a escena el Teatre dels Poetes el 1926, publicada per la Institució del Teatre.⁵² Després d'aquesta traducció, com apuntàvem, l'empresa que donà a conèixer de manera notable les obres de Tagore en català foren els Quaderns Literaris de Josep Janés, a partir de 1934.

La mediació com a prestigi

No és exagerat afirmar que la *Nouvelle Revue Française*, fundada el 1909, en la qual André Gide tingué una responsabilitat central fins a l'ocupació de França, exercí una funció de guia i referent per a alguns escriptors catalans.⁵³ No només amb

50. *Ibidem*.

51. *Ibidem*.

52. R. TAGORE, *El carter del rei*, traducció de J. Carner Ribalta, Barcelona: Institució del Teatre, 1933.

53. Un exemple n'és el record que Josep Maria Junoy evocava en un article dedicat a Jacques Rivière, escriptor del cercle de la *Nouvelle Revue Française* que després de la Primera Guerra Mundial va assumir-ne la direcció. Junoy recordava els contactes que havia tingut amb l'autor francès el 1911, amb

relació a la literatura francesa, sinó també pel que fa a les literatures estrangeres, que trobaven en la revista parisenca el millor amfitrió a França, fet que els assegurava, de retop, un confort gens menyspreable per a les hipotètiques incursions en altres literatures del continent. L'etiqueta amb què François Mauriac va batejar la capçalera se cita de manera gairebé inevitable per a descriure la permeabilitat proverbial d'aquesta empresa oberta a qualsevol influència i esdevinguda, segons l'escriptor, «la rose des vents» de la literatura francesa.⁵⁴

Sílvia Coll-Vinent ha estudiat el paper de mediació que tingueren tant la *Nouvelle Revue Française* com a institució com la figura de Gide en la introducció d'alguns autors de la literatura anglesa a Catalunya, com fou el cas de Joseph Conrad.⁵⁵ Un segon exemple de la mediació exercida per aquest grup fa referència a la introducció de l'haiku, la forma poètica japonesa que trobà entre els escriptors catalans alguns conreadors il·lustres, entre els quals destaca Josep Maria Junoy. En aquest cas, la importància de la revista en la recepció de la forma japonesa a Catalunya havia estat assenyalada, temps enrere, per Enric Sullà⁵⁶ i, més recentment, Jordi Mas n'estudiava les circumstàncies amb precisió.⁵⁷

Aquests dos casos de mediació en què la *Nouvelle Revue Française* acomplí un paper preponderant en la incorporació catalana d'autors i formes poètiques estrangeres ajuden a situar, en part, la introducció i la popularització de Tagore entre els escriptors del país. Com hem vist, les dues vies principals de difusió de l'autor a Catalunya foren la traducció i la divulgació pioneres que André Gide en féu a partir del 1913 i les traduccions que signava Zenobia Camprubí, acomboiades gairebé sempre amb paratextos de Juan Ramón Jiménez. Pel que fa estricta-

motiu de la publicació del seu primer llibre, i citava les lectures i els escriptors predilectes en aquell moment: «el teatre de Paul Claudel, la crítica d'André Gide i la poesia de Guillaume Apollinaire». I apuntava tot seguit: «Tenia tota la col·lecció de *La Nouvelle Revue Française*, fundada de poc, que era, com si diguéssim, el meu breuari de literatura», J. M. JUNOY, «Del llibre de l'amistat i de la mort: Jacques Rivière», *La Veü de Catalunya*, 2-4-1925, p. 5. Dec aquesta referència bibliogràfica a la generositat de Teresa Iribarren, a qui agraeixo l'ajuda. Lluís Montanyà s'expressava en un sentit molt semblant referint-se al començament de la dècada de 1920: «Èrem nosaltres aleshores –alguna cosa, malgrat tot, en resta encara– uns fèrvids seguidors apassionats, gairebé incondicionals, d'aquell remarcable grup d'escriptors que *La Nouvelle Revue Française* aplegà entorn de la seva ensenya innovadora. [...] André Gide havia estat per a nosaltres una revelació i un enlluernament». L. MONTANYÀ, «Henri Massis», *La Nova Revista*, núm. 6, juny 1927, p. 159.

54. F. MAURIAC, «Je dois quelques explications...», *La Table Ronde*, núm. 76, abril 1954, p. 126.

55. S. COLL-VINENT, «La mediació francesa i la traducció de Joseph Conrad», dins *G. K. Chesterton a Catalunya i altres estudis sobre una certa anglofilia (1916-1938)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2010, p. 99-118. L'interès que suposà la introducció de Conrad i la mediació francesa s'explica per l'aposta que representava com a model de renovació del gènere novel·lístic, tal com pretenien André Gide i altres intel·lectuals de la *Nouvelle Revue Française* en un context en què les fórmules postnaturalistes es posaven en crisi.

56. E. SULLÀ, «Les tannkas de Carles Riba», *Llengua & Literatura*, núm. 3, 1988-1989, p. 267-268.

57. J. MAS LÓPEZ, *Josep Maria Junoy i Joan Salvat-Papasseit: dues aproximacions a l'haiku*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2004, p. 13-30.

ment a les traduccions al català, l'acarament més o menys exhaustiu dels textos amb les versions en anglès, francès i espanyol (i qui sap si en altres idiomes) podria escatir quina o quines eren les llengües utilitzades pels traductors. Altrament, quant a la projecció de Tagore i a la construcció d'una certa legitimitat de la seva figura, la mediació francesa d'André Gide fou decisiva. Juntament, és clar, amb la que va fer-ne el tàndem format per Zenobia Camprubi i Juan Ramón Jiménez, si bé aquesta sembla més rellevant pel que fa a les relacions personals i literàries entre els escriptors espanyols i catalans, que podien concretar-se, sens dubte, en noves traduccions o en articles de divulgació. En el cas de Gide, en canvi, la legitimació que suposà la identitat del traductor i la institució des de la qual Tagore era presentat equivalien a un salconduit que en facilitava la circulació per tot Europa, i que era exhibit sovint, sempre amb orgull, en la predicació que se'n feia a Catalunya.

En els comentaris sobre l'autor recollits més amunt hem vist com la preocupació per eximir la literatura de Tagore de trets «excessivament» orientals era compartida per alguns crítics. Alexandre Plana, explicant l'interès de Gide per l'autor, definia aquest últim com «un poeta de Oriente que parecía haber abierto los ojos bajo el cielo diáfano de Grecia». En valorava el fet que «se desprende de las influencias de raza cuando compone sus cantos de una simplicidad y pureza incomparables» i, novament referint-se a les opinions de Gide, recordava que «más interesante le parece en cuanto se dirige á nosotros qué cuando se relaciona con las tradiciones de la India antigua».⁵⁸ En un altre comentari defensava que «si hagués nascut a l'Occident, el seu cant fóra el mateix».⁵⁹ Un crític com Josep Maria López-Picó compartia l'entusiasme de Plana per Tagore i advertia: «Deixeu per als literats coloristes i als viatgers mediocres el prestigi oriental de ço que és inconegut»,⁶⁰ una al·lusió prou clara a la moda per l'exotisme que sorgia en moltes cultures europees com a conseqüència, en part, de les crisis colonials.

En aquesta fascinació per civilitzacions remotes apareixien moltes vegades generalitzacions vastíssimes, que incloïen comentaris i valoracions de països, cultures, llengües i religions diverses, aplegades sota la denominació d'Orient. Joan Sacs, que fou un dels millors representants d'aquesta passió, defensava la influència d'aquestes cultures en la catalana per tal d'alimentar-ne la modernització: «en aquesta deu inestroncable de renovellament artístic que és la Xina i el Japó, i la Corea, i l'Índia immensa, i la Indoxina i la Insulíndia, esbrinar què cosa donaria el nostre art al costat del que ja han donat les arts modernes de França, d'Alemanya

58. A. PLANA, «*L'offrande lyrique*».

59. A. PLANA, «Rabindranāth Tagore».

60. J. M. LÓPEZ-PICÓ, «Poetes».

i d'Àustria, després de la llur orientalització».⁶¹ L'interès dels escriptors del país per l'Orient cristal·litzà, certament, a través de l'atenció que els prestaven les cultures hegemòniques d'Occident i, de manera preeminent, la cultura francesa.

Com qualsevol moda, la fascinació per l'Orient, entesa de manera general, va tenir tant detractors abrandats com els més fervorosos dels admiradors. Al mateix temps que l'entusiasme orientalista assolía les fites més altes, es començava a travar discursos d'oposició a la suposada orientalització de les cultures d'Europa. Aquests discursos, lluny de ser meres discrepàncies quant a les afinitats artístiques o literàries, es construïen sobre una sòlida base ideològica conservadora i catòlica que s'articulava al voltant de l'oposició Orient/Occident. Ara bé, més que en la reacció a allò que era importat d'Orient, aquestes crítiques es fonamentaven en l'oposició als discursos que, des d'Occident, es feien sobre la crisi de la pròpia civilització, i que donaren fruits com *La decadència d'Occident*, d'Oswald Spengler. Una de les reaccions més sorolloses a aquests discursos fou la d'Henry Massis amb un llibre de títol igualment transparent: *Défense de l'Occident* (1927). Aquesta crítica a l'orientalisme, que ocupava un lloc significatiu en el debat intel·lectual a França, també tingué ressò a Catalunya, tant per part dels seguidors com per part dels detractors de l'anomenat «perill groc».

En les suspicàcies envers l'orientalisme que expressaven els primers entusiastes de Tagore no hi havia cap prefiguració d'un discurs com el de Massis. Hauria estat una contradicció flagrant cantar les bondats de l'autor bengalí i alertar de la hipotètica amenaça que podia representar per a la civilització pròpia. Allò que interessava sobretot als escriptors noucentistes que van impulsar-ne el coneixement eren els valors que s'associaven a aquesta divulgació, no pas a la literatura de l'autor: modernitat, cosmopolitisme i, valgui la paradoxa, europeïtat. Per això es guardaven prou d'oblidar els elogis d'André Gide a Tagore i explicaven una vegada i una altra com el poeta indi havia interessat primer W.B. Yeats i després el seu introductor a França, que l'acollí a una plataforma de consagració literària com la *Nouvelle Revue Française*.

Des de la concessió del premi Nobel, la popularitat de Tagore anà creixent de manera extraordinària. Josep Carner-Ribalta ho explicava en el seu estudi de 1925.⁶² En la divulgació que se'n féu a Catalunya ja entrada la dècada de 1920 s'intueix que allò que la determinava era, ja no el prestigi impulsat des de l'elit cultural hegemònica, sinó la gran popularitat assolida, no només a Europa, sinó arreu del món occidental. Els redactors de *D'Ací i d'Allà*, sempre tan amatents a allò que definia les tendències del moment, el 1931 publicaven un retrat de Tagore a pàgina sencera i

61. J. SACS, «L'Exposició d'Art Extremoriental», *La Publicitat*, 20-11-1923, p. 1, citat per M. VALL-VERDÚ I BORRÀS, «Visions de l'Orient a la Catalunya d'entreguerres (1918-1938)».

62. J. CARNER-RIBALTA, «Rabindranāth Tagore. La seva vida i la seva obra».

observaven: «La testa d'aquest cèlebre poeta hindú és tan fotogènica que obliga a publicar-la sovint. Altrament li dóna actualitat la *tournée* que acaba de realitzar per les ciutats de Nordamèrica, on, tot predicant contra el materialisme ianqui, omple grans sales i recapta molts milers de dòlars». ⁶³ La modernitat, tan cobejada, havia arribat, i la manera més honesta d'enfrontar-s'hi era, gràcies a Déu, l'humor.

63. «Rabindranāth Tagore», *D'Ací i d'Allà*, núm. 157, gener 1931, p. 2.